

על התקיעות שביובל

א. מטרת התקיעות

תקיעות השופר, המושמעות ביום הכיפורים של שנת היובל, זהות ודומות לאלו המושמעות בראש השנה מידי שנה בשנה. כך אמרו חכמים: "שיהיו כל תרועות של חודש שביעי זה כזה" (ר"ה לג, ע"ב). בשני מועדים אלה משתמשים בשופר, ובשניהם תוקעים תקיעות ותרועות, הזהות והדומות בהרכבן, במספרן ובצליליהן. לא כן כשמדובר במטרות; דומה כי בזאת אין כל זהות ודמיון. תקיעות דראש השנה נועדו לדעת חכמינו להעלות את תפילות ישראל ואת זכרונם לפני ה' לטובה. כך אמר ר' עקיבא: "ואמרו לפני (בראש השנה) מלכויות, זכרונות ושופרות. מלכויות – כדי שתמליכוני עליכם. זכרונות – כדי שיבוא זכרוכם לפני לטובה, ואמרו לפני שופרות – כדי שתעלה תפילתכם בתרועה לפני" (תוספתא ר"ה א, י"א). ובמקבילה שבבבלי (ר"ה טז, ע"א) הגרסה: "זכרונות – כדי שיעלה זכרוכם לפני לטובה, וכמה? בשופר".

לפי שתי הגרסאות מהווה השופר מכשיר מיצוע בין ישראל לבורא. בעזרתו "משוחח" העם עם ה', מקרב את עצמו אליו ומצפה לישועתו. ואם תשאל: הכיצד יש בכוח השופר להעלות את התפילות ואת הזכרונות לפני הבורא? אשיבך בדבריו של ר' אבהו. הוא אמר: "למה תוקעין בשופר של איל? אמר הקב"ה תקעו לפני בשופר של איל כדי שאזכור לכם עקדת יצחק בן אברהם ומעלה אני עליכם כאילו עקדתם עצמכם לפני" (בבלי, שם). אמור מעתה כי השופר אינו רק מתווך, הוא מהווה בעיקר "כלי" הבעה, המצביע על זכויותיהם של בני ישראל. לא כן השופר של יובל. זה לא מהווה מכשיר מיצוע או תזכורת. כי יובל, בניגוד לראש השנה, אינו יום דין ואין בו שיח גלוי או מוסתר בין דרי מטה ליושב תהילות. מה אפוא, מטרת השופר של יובל? רבי ישמעאל בנו של רבי יוחנן בן ברוקא – בבואו לתאר את המתרחש ביום הכיפורים של יובל – השיב בעקיפין על שאלה זו.

הוא אמר: "מראש השנה עד יום הכיפורים לא היו עבדים נפטרים לבתיהן ולא משתעבדין לאדוניהם, אלא אוכלין ושותין ושמחין, ועטרותיהן בראשיהן. כיוון שהגיע יום הכיפורים – תקעו בית דין בשופר, נפטרו עבדים לבתיהן ושדות חוזרות לבעליהן" (בבלי ר"ה ח, ע"ב). מכאן אתה מסיק, כי שופרו של יובל משמש מעין כרוז מפרסם, המודיע, כי הנה הגיעה שעת החרות והדרור, ואיש איש רשאי לשוב למשפחתו ולאחוזתו. לא תהליך מסתורי כאן, ולא שיחה כמוסה בין אדם

לבוראו. יש כאן כאמור מכשיר כריזה המביא את בשורת החופש להמונים. זה לשונו של הרמב"ם בספר המצוות (מצוה קל"ז):

"הציווי שנצטוינו לתקוע בשופר בעשירי בתשרי של שנה זו ולהכריז בכל ארצנו על חירות לעבדים ויציאת כל עבד לחופשי... וידוע שתקיעה זו ביובל אינה אלא לפרסום החירות, שהיא חלק מן ההכרזה והוא אומרו "וקראתם דרור בארץ", ואין ענינה כענין תקיעת ראש השנה, שהן זיכרון לפני ה', אלא לשחרור העבדים".

וכך גם כתב אחריו בעל "ספר החינוך" (במצוה של"א):

"ידוע שמצות התקיעה ביום זה הוא לפרסם חירות כל עבד עברי, שיוצא בן-חורין בלי דמים".

ברם, אם כריזה כאן, ואם היא נועדה רק להעברת ידיעה, מדוע יש צורך, שכל אחד ואחד מישראל יתקע בשופר? וכי לא די בתקיעה המושמעת בבית הדין בבוקרו של יום הכיפורים, כדי להודיע על המהפך החברתי ולהביא לקיומו? צא וראה את דבריו של הרמב"ם בעניין זה: "מצות עשה לתקוע בשופר בעשירי לתשרי בשנת היובל. ומצוה זו מסורה לבית דין תחילה. וכל יחיד ויחיד חייב לתקוע" (הלכות שמיטה ויובל י', י); האמנם ישנה חשיבות לתקיעת כל יחיד ויחיד?

בעל "ספר החינוך" (שם) בדברו על שחרור העבדים השיב בעקיפין לשאלה

זו:

"לפי שידוע, כי קול השופר תעורר לב בני האדם אם לשלום אם למלחמה, וענין שילוח העבד שעבד את אדונו זמן רב הוא קשה מאוד בעיני אדונו, על כן לעורר לב הבריות על הענין ולחזק נפשם ולהזהירם על המצוה, בשמעם את קול השופר, בראותם כי דבר השווה הוא בכל הארץ ושהכל עושים כן, נצטוינו על זה, שאין דבר שיחזיק ליבות בני אדם כמו מעשה הרבים, וכמאמר החכם צער רבים נחמה. גם העבד בעצמו מתעורר לצאת ככל העבדים מתחת ידי רבו אשר אהב, בשומעו קול השופר, ומתוך כך המצוה מתקיימת לשוב הכול ברשות אדון הכל".

לדעתו – קשה היא מצות שחרור עבדים. האדון, בניגוד לרצונותיו ולנטיותיו הרכושניות נדרש לוותר על עבדו – קנין כספו – ולהשיבו לחיק משפחתו. יקשה עליו לעמוד במשימה זו גם אם הוא יודע שכך יצאה ההוראה מפי בית הדין. אך בשמעו את קול השופר מהדהד מכל עבר ברשות הרבים הוא מתרכך ובראותו כי לפניו "מעשה רבים" – הוא מומרץ ומצטרף לצעד החברתי הגדול. אפשר, כי חובת התקיעות בפי כל יחיד ויחיד נועדה איפוא, ליצור תהודה המונית ורצון כללי לקיום המצוה.

ואכן, אירועים אחדים שבמקרא מצביעים על כך, כי יש בקול השופר לעורר לב בני האדם לשלום, ולחילופין – למלחמה.
בשמואל ב', ב', כד-כח נאמר:

"וירדפו יואב ואבישי אחרי אבנר והשמש באה והמה באו עד גבעת אמה אשר על פני גיח דרך מדבר גבעון. ויתקבצו בני בנימין אחרי אבנר ויהיו לאגודה אחת ויעמדו על ראש גבעה אחת. ויקרא אבנר אל יואב ויאמר הלנצח תאכל חרב הלא ידעתה כי מרה תהיה באחרונה ועד מתי לא תאמר לעם לשוב מאחרי אחיהם. ויאמר יואב חי הא-לוהים כי לולא דיברת כי אז מהבוקר בעלה העם איש מאחרי אחיו. ויתקע יואב בשופר ויעמדו כל העם ולא רדפו אחרי ישראל ולא יספו עוד להלחם".

הקורא האמון על פשוטו של מקרא, יראה לבטח במשפט אחרון זה שביתת-נשק בלבד. השופר שימש פה כמכשיר כריזה המודיע לעם לעצור את הרדיפה, לנצור את החרב ולהשיבה לנדנה, אך בעל "ספר החינוך" יבקש ודאי לראות בשלושת המשפטים: "ויעמדו כל העם", "ולא רדפו עוד" "ולא יספו עוד להלחם", שלושה שלבים בתהליך הפסקת הלחימה. "ויעמדו" מתפרש כעצירת הקרב וכשביתת נשק; "ולא רדפו עוד" – כקבלת החלטה לגבי העתיד, מעין הסדר-קבע האומר לא להילחם יותר זה בזה, ואילו המשפט השלישי "ולא יספו עוד להילחם" יתפרש כחיסול מצב המלחמה והחלפתו במצב של שלום. השופר, הוא אפוא לא רק מכשיר כריזה אלא גם, ואולי בעיקר, מכשיר המעורר לחרדת הלב ולמחשבה שנייה.

כך גם לגבי מלחמה. בירמיהו ד', יט-כא נאמר:

"מעי מעי אוחילה קירות לבי הומה לי לבי לא אחריש כי קול שופר שמעת נפשי תרועת מלחמה. עד מתי אראה נס אשמעה קול שופר".

מכאן אתה למד כי קול השופר מרטיט את הלב ומעורר חיל ורעדה, והפעם – מפני מלחמה ואסון.

אף ביובל כך. התקיעה הפרטית, שאותה כל אחד ואחד תוקע, מעורר את הלבבות לקראת משימת הדרור, ומשחרר את העכבות הפרטיות המונעות להיפרד מן הרכושנות הצבורה. יש בכוח התקיעה ההמונית להשפיע, פסיכולוגית, על החברה, דבר שאין בכוח השופר המרכזי שבבית הדין. קול שופר זה אינו נשמע בכל גבולות ארץ ישראל ואין קולו מגיע לרשותו הפרטית של כל אדון משעבד, ולאזונו הפרטית של כל רכז אחוזות. ברם, כאשר אדונים אלה מחזיקים במו ידיהם את השופר ותוקעים בו – הם אינם יכולים להתכחש למעשה ידיהם, ושחרור העבדים והאחוזות בא לידי מימוש וביצוע אצל כל אחד ואחד.

ב. התקיעה שבתחילת היובל

פרשת היובל מתחילה במילים "וספרת לך" - בלשון יחיד, בניגוד למצות "ספירת העומר", למשל, שבה נאמר "וספרתם לכם" - בלשון רבים. ההסבר: מצות "ספירת העומר" מוטלת על כל יחיד ויחיד לקיימה, מה שאין כן במצות ספירת היובל - "שבע שבתות שנים שבע פעמים" המוטלת על בית דין בלבד. כך נאמר בתורת כהנים (על פסוק זה): "וספרת לך" בבית דין הכתוב מדבר".

לפיכך כשנאמר בהמשך "והעברת שופר תרועה בחדש השביעי בעשור לחודש ביום הכפורים" (ט), יהיה עלינו לאמר כי גם מצוה זו תקיעת שופר ביום הכפורים, שנאמרה בלשון יחיד, תקויים בבית הדין, אולם כשנאמר בהמשך "תעבירו שופר בכל ארצכם" בלשון רבים תהא מצוה זו מוטלת על כל יחיד ויחיד (ראה: ראש השנה ל, ע"א), והשאלה עולה: על מי מוטלת המצוה על בית דין או על כל יחיד ויחיד?

נראה, כי שתי ההוראות מתקיימות יחד, בו זמנית. בית הדין תוקע בשופר, ובעקבותיו, או במקביל לו, מעביר (דהיינו: תוקע) כל יחיד ויחיד שופר, והעברה זו נעשית בכל רחבי הארץ. שתי תקיעות לפנינו: האחת בבית דין, והשנייה - בפניו של כל יחיד ויחיד (ראה ר"ה, שם). זו אולי כוונת התלמוד (שם, ט, ע"ב) באומרו: "זו מסורה לבית דין", כלומר: בית הדין הוא זה שתוקע ביובל, בידיו מצוות התקיעה ומרכזיותה, ואחריו, או בעקבותיו כל יחיד ויחיד. כך פסק הרמב"ם (בהלכות שמיטה ויובל י, י).

"מצות עשה לתקוע בשופר בעשירי לתשרי בשנת היובל, ומצוה זו מסורה לבית דין תחילה, שנאמר: והעברת שופר תרועה, וכל יחיד ויחיד חייב לתקוע, שנאמר תעבירו שופר וכו'. ותוקעין בשופר תשע (תקיעות) כדרך שתוקעין בראש השנה ומעבירין שופר בכל גבול ישראל".

על פסיקה זו על הנוסח "ומצוה זו מסורה לבית דין תחילה" הקשה רבי יוסף באביד (בספרו "מנחת חינוך" מצוה של"א):

"ודין זה שנמסר לבית דין תחילה איני מבין הכוונה, כיון דהוא מצוה על כל ישראל, שחייב כל אחד לשמוע שופר כמו בראש השנה, אם כן מאי הכוונה דנמסר לבית דין תחילה. ואם יהיה המצווה שהבית דין יתקעו תחילה ואחר כך כל ישראל זו לא שמענו, דודאי תיכף בנץ החמה מצוה על כל אחד ואחד מישראל לשמוע שופר כמו בראש השנה...".

ובאשר לנאמר בתלמוד (לעיל): "זו מסורה לבית-דין" אין הכוונה, לדעתו, שעל בית דין מוטלת החובה לתקוע **תחילה**, לפני כל יחיד ויחיד, אלא הכוונה, שמצוה זו מצויה בידי בית-דין, דהיינו: שהיא אמורה להתקיים בכל מקרה, בניגוד, למשל, למצות שילוח עבדים ביובל, שאינה מסורה לבית דין אלא לאדונים המשעבדים את עבדיהם, וישנה אפשרות, לא זעירה, שאלה יסרבו לקיימה... "אבל שיהיה מסור לבית דין ביותר מכל ישראל או תחילה זו לא שמענו". והוא מסיים את דיבורו במילים "וצריך עיון".

לאמור, מצות תקיעת שופר ביום הכפורים של שנת היובל מוטלת הן על בית-דין והן על כל יחיד ויחיד מישראל, אך היא אינה מסורה לבית-דין כאוטוריטה, התוקעת תחילה, כדי שאחריה יתקע כל יחיד ויחיד, אלא כולם תוקעים בשווה, ללא עדיפות קדומנית לבית הדין.

לאחר מכן נאמר בתורה (פסוק י'): "וקדשתם את שנת החמשים שנה" בלשון רבים, ולא בלשון יחיד, ומכאן אתה מסיק, כי קידוש היובל נמסר לכל אחד ואחד, ולא דווקא לבית-דין. ואין הכוונה שכל יחיד ויחיד חייב לקדש על כוס-יין כמקובל בשבת וביו"ט, או בהכרזה כפי שמקובל באמירת "ויכולו", אלא כפי שפירש אבן עזרא: "בעבודת הארץ וכל יושביה", כלומר, הקדושה תתבטא בהמנעות מעבודת האדמה ובמהפך החברתי, שכל יושבי הארץ עוברים בשנה זו שחרור עבדים והחזרת הנכסים לבעליהם.

ג. לתקוע או לשמוע

כאמור, חייב כל יחיד ויחיד, בנוסף לבית הדין, לתקוע בשופר ביום הכפורים של שנת היובל, וכפי שנסח זאת הרמב"ם בהלכותיו: "וכל יחיד ויחיד חייב לתקוע" (הלכות שמיטה ויובל י', י').

ברם, כשמדובר בתקיעת שופר של ר"ה הדין שונה. שם חייב כל אחד **לשמוע** תקיעת שופר. כך כתב הרמב"ם בספר המצוות (מצווה ק"ע): "הציווי שנצטוינו **לשמוע** קול שופר ביום האחד בתשרי", וחזר על כך בהלכותיו: "מצוות עשה של תורה **לשמוע** תרועת השופר בראש השנה" (הלכות שופר א', א), וכן: "הכל חייבין **לשמוע** קול שופר" (שם ב', א). בהלכה נוספת הוא כותב: "כמה תקיעות חייב אדם **לשמוע** בראש השנה תשע תקיעות", ובנסחו את נוסח הברכה הוא כותב: "אחר שקוראין בתורה ומחזיר הספר למקומו, יושבין כל העם ואחד עומד ומברך ברוך אתה ה' א-לוהינו מלך העולם אשר קדשנו במצוותיו וציונו **לשמוע** קול שופר" (שם ג', י').

כאן עולה השאלה: האמנם יש הבדל משמעותי בין תקיעות של ראש השנה לתקיעות של יובל, כאן שמיעה וכאן תקיעה? ואם תאמר שאין הבדל - תקיעה ושמיעה הן הינו הך, יבוא רבי יעקב ברבי אשר - בעל ה"טורים" - וידגיש כי אכן

קיים הבדל. בפתחו את הלכות תקיעות שופר ("אורח-חיים", סימן תקפ"ה) הוא כותב: "וקודם שיתקע יברך **לשמוע** קול שופר ולא לתקוע, דלאו בתקיעה תליא מילתא אלא בשמיעה". שוב חוזרת ונשאלת השאלה: מה ההבדל?

טרם שנבוא לעיין בהבדל שבין התקיעות נציג את הדעות החלוקות בנוסח ברכת השופר. כבר הוצגו לעיל דעותיהם של הרמב"ם ובעל ה"טורים", הסוברים, שנוסח הברכה הוא "אשר קדשנו במצותיו וציונו **לשמוע** קול שופר. אולם הרא"ש (בהלכותיו לראש השנה פרק ד', סעיף י) כותב:

"ורבינו תם כתב שיש לברך על תקיעת שופר משום דעשיתה היא גמר מצותה (דהיינו: התקיעה, היא היא המצוה המושלמת). וראבי"ה הביא הירושלמי: 'תוקע שופר צריך לברך אשר קדשנו במצותיו וציונו לשמוע בקול שופר...' וכן כתב בהלכות גדולות: 'הא דמברכים לשמוע בקול שופר ולא מברכים לתקוע בשופר או על תקיעת שופר כמו על מקרא מגילה, משום דבשמיעת קול שופר הוא יוצא ולא בתקיעת שופר, כדתנן 'התוקע לתוך הבור' ופעמים שהתוקע עצמו לא יוצא, כגון שהיה עומד על שפת הבור והכניס פיו לתוך הבור ותקע'."

לפנינו אפוא דעות נוגדות: רבינו תם סבור שיש לברך "על תקיעת שופר", והחולקים עליו סבורים, שיש לברך "לשמוע (ב)קול שופר". השוני שבין יתר המצוות, שעליהן מברכים על הביצוע האקטיבי ("מקרא מגילה", "הדלקת נר", "אכילת מצה") לבין תקיעת שופר, שעליה מברכים על התוצאה, על השמיעה, מתבסס על דברי המשנה (ר"ה ד', ד): "התוקע לתוך הבור או לתוך הדות או לתוך הפיטס, אם קול שופר שמע יצא, ואם קול הברה שמע לא יצא". משמע, שהמצווה היא השמיעה ולא התקיעה, ובגין משנה זו שונה מצות תקיעת שופר בראש השנה מזו שביובל. ועדיין יש מקום לשאול: מה נשתנה?

וכבר שאל שאלה זו רבינו אליהו מזרחי בהתייחס להבדל המופיע בנוסח הלכותיו של הרמב"ם (מצוטט מתוך דברי בעל "לחם משנה" בהלכות ר"ה א', א):

"דאם כן למה בהלכות שמיטה ויובל כתב רבינו מצוה לתקוע, דהתם נמי תוקע לתוך הבור לא יצא דהרי כתב שם רבינו דשוה יובל לראש השנה לתקיעות, והכל דין אחד, ואם כן מהך טעמא נמי התם תליא בשמיעה, ואמאי לא כתב שם רבינו מצוה לשמוע כמו הכא?"

ורבי אברהם די בוטן בעל "לחם משנה" מבקש להוכיח, כי אכן אין הבדל בין ר"ה ליובל. בשניהם די בשמיעה, שהרי הברייתא (ר"ה ל, ע"א) אומרת: "שווה היובל לראש השנה לתקיעה ולברכות, אלא שביובל תוקעין בין בב"ד שקידשו בו את החודש ובין בב"ד שלא קידשו בו את החודש... וכל יחיד ויחיד חייב לתקוע, ובר"ה לא היו תוקעין אלא בב"ד שקידשו בו את החודש, ואין כל יחיד ויחיד חייב לתקוע". והתלמוד בבואו להסביר ברייתא זו קובע, שההבדל בין היחידים

פירושו, שביובל היחידים תוקעים בזמן בית דין, בפניו ושלא בפניו, ואילו בראש השנה תוקעים בזמן בית דין ורק בפניו. מכאן מסיק בעל "לחם משנה", שככל הנראה זהו ההבדל היחיד שבין יובל לראש השנה ואין כל הבדל בנושא התקיעה והשמיעה. כך סבור גם רבינו מנחם המאירי (בפירושו לראש השנה ל, ע"א) שביובל חייב כל אחד לתקוע או לשמוע, וזו גם דעתו של בעל "מנחת חינוך" (שם).

על אף עמדתם זו עדיין יש צורך להסביר את ההבדל שבין שני תאריכים אלה, לדידים של הרמב"ם ושל הנוהגים אחריו. בעל "לחם משנה" (שם) כותב:

"דמכל מקום, כיון דאמרינן ביובל דמצווה זו מסורה לבית דין תחילה... אם כן משמע דבית דין מצווים לתקוע, והתקיעה היא עיקר המצווה, מה שאין כן בראש השנה שלא נמסרה התקיעה לבית דין".

ועדיין יש מקום לשאול על הבחנה זו: מנין לנו שבראש השנה המצווה היא לשמוע, שמא גם כאן המצווה היא לתקוע? פתרון מה נמצא בדבריו של רבי דוד בן זמרא (בשו"ת הרדב"ז, ח"ה נו). שם מופיעה שאלה שהוא נשאל בנושא זה: "מאי שנא בר"ה שכתב הרמב"ם ז"ל מצות עשה לשמוע קול שופר וביום הכפורים של היובל כתב, מצות עשה לתקוע בשופר בעשרה בתשרי בשנת היובל, והא ילפי מהדדי בגזירה שווה (והרי למדים ר"ה מיובל זה מזה בגזירה שווה)?" ולאחר שהרדב"ז מציג את ההבדלים ההלכתיים שבין שני התאריכים הללו, הוא פונה להשמעת דעתו בעניין ההבדל המצוותי שביניהם:

"ואיפשר דילפינן לה מקראי, דבראש השנה כתוב 'יום תרועה יהיה לכם', ומשמע יהיה לכם מכל מקום, בין על ידי תקיעה, בין על ידי שמיעה, והתוקע בעצמו בשמיעה הוא דנפיק, אבל ביום הכפורים כתוב 'תעבירו שופר'... והעברת שופר תרועה", משמע שצריך לתקוע ממש, ולא נתקבלה הגזירה-שווה אלא לענין התקיעות והברכות... הלכך יפה כיוון הרב ז"ל (הרמב"ם) שכתב בראש השנה לשמוע, וביום הכפורים לתקוע".

לדידו, משמשים פסוקי התורה, או יותר נכון: נוסח התורה, כבסיס וכמוצא לקביעות השונות, שאותן העלה הרמב"ם ביחס לשני התאריכים. על ראש השנה נאמר: "יום תרועה יהיה לכם", מבלי להזכיר כלל את המילה "תקיעה" או "העברה". יש צורך אפוא, שביום זה תהיה תרועה. עליה להדהד בחלל, להישמע באויר, ולפיכך די לנו בשמיעה ואולי דווקא בשמיעה, שהרי זו נועדה להעלות זכרונו לפניו יתברך, לא כן ביובל, שבו נאמר "תעבירו", דהיינו: תתקעו, ולפיכך תהא המצווה לתקוע. ובשים לב לעובדה שהתקיעה ביובל נועדה להכריז ולפרסם לכל יחיד ויחיד על תחילת הדרור יש צורך שכל אחד ואחד יקח בו חלק ויתקע.